

Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları

Yard. Doç. Dr. Hüseyin Sadoğlu
18 Nisan 2009

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ
Garanti Bankası kuruluşudur

http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları

Hüseyin Sadoğlu

Zafer Toprak

Zafer Toprak

Her ideolojinin kendine özgü bir dili vardır. Küçük bir anımı burada gündeme getireyim: Amerika’da hocalık yaparken Minnesota Üniversitesi’nde ilk derse girdim, konuyu anlattım. Dersten sonra çocuklar yanıma gelip “Hocam, sizin devamlı kullandığınız bir terim var, biz hiç anlamıyoruz” dedi. “Anlamadığınız terim hangisi?” dedim. “Burjuvazi” yanıtını verdiler. Kendi çalışmalarımızda sürekli kullandığımız bu terimin Amerikan akademik literatüründe son derece marjinal olduğunu gözlemledim. Ben sık sık sözlük karıştırırım; özellikle sözcüklerin evrimine bakarım. Türkçe’de bugün kullandığımız birçok terimin aslında son yüzyıl içerisinde sürekli biçim değiştirmiş olduğunu söyleyebilirim. Özellikle sosyal bilimlerin gelişiminde kavramsal yapıların oluşumuna bakma çabası içerisindeyim. Çevirilerde olsun, ders kitaplarında olsun yaşanan dönüşüm hakikaten çok ilginç. Bir tek sözcükle değil, kademeli birçok sözcükle bunları bir şekilde çözümlmek gerekiyor.

Değişen terimlerden biri de özellikle sosyal bilimlerde çok kullandığımız “artı değer” ya da “artık değer”. Artı değer ilk şekli “tezayüd-i kıyem”, daha sonra “fazla-yı temettü”; bugüne kadar değişik şekillerde gelmiş. Örneğin Osmanlı’da “tunç” kavramı yok; iktisatta bizim “tunç kanunu” dediğimiz şeyi Osmanlı iktisat kitaplarında “pirinç kanunu” olarak görebilirsiniz.

Türkiye’de, özellikle Türkiye’nin ulus-devlet inşasında iki önemli “sadeleştirme” evresinden söz ediyoruz. Birincisi 1910’lu yıllarda Jön Türk döneminde *Genç Kalemler* ve çevresinde oluşan bir sadeleştirme süreci, ikincisi ise 1930’lu yıllardaki gelişimdir. Bu denli ilginç bir konuyu dostumuz Hüseyin Sadoğlu gündeme getirecek. Hüseyin Sadoğlu’nun kitabının adı, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, biraz önce gündeme getirdiğimiz sorunsalların tartışıldığı kaynak. Maalesef Türkiye’de bu konulara eğilen araştırmacı çok fazla değil; nedeni de zor bir konu olması. Hakikaten teknik donanımınız olması gerekiyor; eski Türkçe, Osmanlıca bilmek, Osmanlıca’yı çok geniş bağlamda Arapça ve Farsça ile birlikte topyekûn ele almak durumundasınız. Ancak o donanımdan sonra bir yerlere varabiliyorsunuz.

Ben sözü Hüseyin Sadoğlu’na veriyorum.

Hüseyin Sadoğlu

Ben size biraz kitabın hikâyesinden bahsetmek istiyorum. 1996 yılında Marmara Üniversitesi’nde doktora tez aşamasındayken önce Namık Kemal ve Osmanlıcılık düşüncesini çalışmaya başlamıştım. Namık Kemal’in eserlerini okurken bugünkü etnik-siyasal konjonktürü çağrıştıran ilginç bir cümleyle karşılaştım. Aynen şöyle diyordu: “Edebiyatımızın rabita-yı milliyeye olan hizmetinden o kadar mahrumuz ki, Türkçemiz elifbası bile olmayan Arnavut ve Laz lisanlarını dahi unutturamamıştır.”

O sırada Türkiye’de başta Kürt dili ya da Kürtçe olmak üzere kimi etnik dillerin ne ölçüde canlılığını muhafaza ettiği veya bir asimilasyon sonrasında eritildiği tartışmaları bir tarafa, bu gibi dillere resmi statü tanınması da gündemdeydi. Daha doğrusu, özellikle bu etnik gruba mensup birtakım hareketler tarafından öne çıkarılan böyle bir tartışma vardı ve ben bu sorunu Türkiye’de geçmişi olmayan yeni bir sorun olarak algılamıştım. Oysa konunun Namık Kemal’e kadar geri gidebileceğini, Osmanlıcı bütünleşme içerisinde bir anlam ifade ettiğini, Tanzimat sonrası Osmanlıcılık idealinin Türkçe’yi bütün unsurlara taşıdığını görünce hakikaten çalışılmaya değer bir konunun var olduğunu düşündüm ve danışmanıma böyle bir teklif götürdüm. O da memnuniyetle karşıladı; nitekim kendisinin ilk doktora tezi de böyle bir konuya ilişkinmiş, fakat çeşitli nedenlerden dolayı daha sonra bunu çalışmaktan vazgeçmiş.

Böyle bir konuyu çalışmanın hakikaten bir sürü gücüğü var. Sadece tarihçi olmak yetmiyor; az çok filolojiden, siyasetten anlamak gerekiyor; fakat bunların da ötesinde netameli bir konu.

Bütün bunlara ilave olarak 1990'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde birtakım etnik dillerin ya da yerel dillerin varlığından söz etmek birikim dışında cesareti de gerektiriyor; çünkü birçok kesimin tepkisini çekmek mümkün. Şunu da itiraf edeyim: Ben bu çalışmada özellikle etnik diller sorununa layıkıyla ya da hak ettiği ölçüde giremedim. Bu dillerle ilişkili olarak kitapta yer alan bölümün büyük bir kısmı alıntıdır, bana ait değildir. Teorik bir arka plan oluşturmak için Batı'da bu konudaki çalışmalara baktığımda hayretler içerisinde kaldım; çünkü Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde dil-siyaset, dil-toplum, dil-etnik gruplar arasındaki ilişkileri konu edinen bırakın kitapları çok sayıda dergi var. Uzun zamandır yayını sürdürülen bu dergilerle de karşılaşınca böyle bir konunun Türkiye'de neden çalışılmadığı sorusu üzerinde tekrar düşünmeye başladım. Bu aynı zamanda beni, "Bu acaba benim düşündüğümünden daha mı riskli bir konudur?" sorusuna götürdü.

Türkiye'de dilbilim çalışmaları çok eskiye gider. Cumhuriyet yılları bu konuda çok sayıda eserlerin verildiği verimli yıllar olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyet döneminde dil çalışmaları daha çok Türkçe'nin kökeni, fonetiği, grameri, söz dizimi, bir anadil olarak Türkçe'ye verilen önem (Anadil olarak zaten Türkçe anlaşılıyor), Türkçe'nin anadil olarak yeterince öğrenilip öğrenilmediği ve toplumun tamamına yayılıp yayılmadığı, Cumhuriyet rejiminin dile verdiği önem bağlamında ele alındı. Zeynep Korkmaz'dan tutun da Türk Dil Kurumu bünyesinde faaliyet gösteren yüzlerce akademisyenin, Şerafettin Turan'ın metinlerine kadar bu alanda yapılmış yüzlerce çalışma ve "Atatürk ve Türk Dili" başlığı taşıyan yaklaşık 8-10 kitap var; fakat bu çalışmaların hiçbiri bu ülkede Türkçe'den başka dillerin de var olduğunu, bu dillerin ne ölçüde konuşulduğunu veya zaman içerisinde Türkçe'nin diğer yerel ya da etnik dilleri, bölgesel ağızları ne ölçüde aşındırdığını ortaya koymuyor. Geleneksellik ve modernlik çerçevesinde, daha açıkça dil ile düşünme arasındaki, anlama, yorumlama, tanımlama ve kurgulama arasındaki bağlantıyı ortaya koyan çalışmaların azlığı çok açık bir şekilde dikkati çekiyor. Hakikaten çok geniş bir konu ve ben de ne kadar layıkıyla çalıştığımı bilemiyorum.

Böyle bir çalışmayı yaparken doğal olarak, sadece bir olaylar tarihi yazmıyorsunuz; aynı zamanda o olayların ve reformların niçin, nasıl, hangi gerekçelerle gerçekleştirildiğini ortaya koymak için sağlam bir ulusçuluk teorisi analizine ihtiyaç var. Bu noktada Brubaker'ın diller ve ulusçuluklar arasında bir cümleyle kurduğu çok net bir ayrım söz konusu: "Ütopyanın

bütün vatandaşlarından aynı dili konuşmalarını istemesiyle, aynı dili konuşanları ütopyanın vatandaşı yapmak ayrı şeylerdir. Birincisi Fransız, ikincisi Alman uluslaşmasını gösterir.”

Zafer Toprak

Şöyle ifade edebilir miyiz? Fransızlar ulus-devlet inşa ederken daha az Fransızca konuşuyordu; oysa Almanlar ulus-devlet inşa etmeden önce Almancaya hâkimdi. Bildiğim kadarıyla 19. yüzyılın ilk yarısında bugünkü Fransa sınırları dahilinde insanların %40'ı Fransızca konuşuyordu. Fransa sınırları dahilinde yaşayanlar bir şekilde, ulus-devletin inşasıyla birlikte daha fazla Fransızca konuşmak durumunda kaldılar. Oysa Almanca zaten vardı ve o Almanca aslında giderek bir Alman birliğini sağladı. Bu şekilde bakmamız mümkün olabilir mi?

Hüseyin Sadoğlu

Büyük ölçüde söylenebilir bu; ama benim vurgu yapmak istediğim nokta tam olarak şöyle: Alman ulusçuluğu ya da Alman ulusu bütünüyle dil gibi romantik unsurlar üzerine kurulmuş, yani kendini dilden hareketle tanımlamıştır. Oysa Fransız ulusu her ne kadar zaman içerisinde dile vurgu yapmış olsa da Fransızlığı Fransızca bilenler üzerine oturtmuş değildir. Fransız ulusu, Fransa'ya yurttaşlık bağıyla bağlı olan ama Fransızca bilmese de teorik anlamda Fransız vatandaşı olabilecek kişilerden meydana gelir. Fransızca'yı bilmek sadece yurttaşlık hakları ve yükümlülüklerini yerine getirebilmek açısından önem taşıyan bir gereklilik olarak algılanır. Bu önemli ayrım çerçevesinde Türk ulusçuluğunun inşa döneminde dile ne tür bir rol biçtiğini ya da Türkiye'de mevcut milliyetçilikler açısından dilin ne anlam ifade ettiğini saptamaya çalıştım. Milliyetçilik derken hiç kuşkusuz büyük ölçüde II. Meşrutiyet dönemine gitmek gerekiyordu. Tanzimat da önemli bir başlangıç noktası olarak belirleniyor; çünkü Tanzimat, yeni bir geleneksel Osmanlı devlet modelinin terk edilerek modern bir toplum değilse bile modern bir devlet örgütlenmesine geçildiği başat bir tarih olarak gösterilebilir.

Geleneksel Osmanlı devletinde –her ne kadar merkeziyetçi bir devlet olarak nitelense de– tebaa ile devlet arasında iletişimi sağlayacak standart bir dile ihtiyaç yoktur; kaldı ki tebaa ile devleti sıklıkla karşı karşıya getirecek yapısal bir ilişkiden de bahsedilemez. Fakat Tanzimat tebaa-devlet ilişkisini eskisinden çok farklı bir temel üzerine oturtmaya çalışır; nitekim bir süre sonra zorunlu eğitim gündeme gelir ve büyüyen merkeziyetçi bürokrasi içerisinde artan bürokratik işlemler göze çarpar. Bölgeler arasında eskisine oranla daha fazla mobilite başlar ve bütün bunlar standart, herkes tarafından kolaylıkla anlaşılacak bir dili gündeme getirir.

Diğer taraftan basın da önce resmi gazete, daha sonra *Tercüman-ı Ahval*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *İkdam* gazeteleriyle dilde sadeleşmeyi zorunlu olarak gündeme getirir; nitekim benzer bir süreç Batı'da yaşanmıştır. Gerek devletin halkın büyük bir çoğunluğunun anladığı bir dili idari dil olarak benimsemesi, gerek basında dilde sadeleşme konusunda ısrar edilmesi hemen hemen 16-17. yüzyıl Avrupa'sındaki siyasal gelişmelerle büyük oranda paralellik gösterir. Orada da Osmanlı'dakinden çok farklı bir durum yoktur. Kilisenin Latince imtiyazına karşı bir bakıma kendi dillerini feodal parçalanmışlığı içerisinde muhafaza etmek isteyen kitleler başlangıçta kilisenin tepkisiyle karşı karşıya kalır, fakat bu aşamada önemli bir gelişme olarak matbaanın icadı gündeme gelir.

Matbaanın icadı, ideolojik bir arka plandan bağımsız şekilde yerel ve bölgesel dillerin bazılarında geniş bir kullanım alanı sağlar. Nitekim Almanya'da Saksonya lehçesi, Luther tarafından İncil'in Latince'den çevrilerek basılması suretiyle yaygınlaşır. İtalya'da Toscana lehçesi, Fransa'da Paris Fransızca'sı ya devletin mevcut konuşma dillerinden ya da halk dillerinden birini devlet dili haline getirmesi suretiyle öne çıkar. Bir dil ya İtalya'da olduğu gibi edebi ağırlığı dolayısıyla diğerlerine göre avantajlı konuma gelmiştir ya da Almanya'da olduğu gibi Saksonya lehçesi gibi toplumun daha geniş kesimleri tarafından kullanılıyordu. Bu itibarla özellikle matbaanın tedavüle girmesi, söz konusu idari dillerin ve yayın dillerinin toplumun geniş bir kesimi tarafından kullanılması yönünde önemli bir işlev görür. Hiç kuşkusuz, bu aynı zamanda kimi dillerin de geriletilmesi, aşındırılması, unutulması anlamına gelmektedir.

Tanzimat'la birlikte bir yandan devletin tebaası ile ilişki kuracağı standart bir dile ihtiyaç duyması, diğer yandan da gazete ve dergilerin yayın hayatına başlaması basın mensuplarını ve devleti, eskiden kullanılan siyakat, divani gibi birtakım üsluplarla yazılan ağır, süslü Osmanlıca'dan daha basit, daha anlaşılır, daha geniş kesimler tarafından anlaşılacak, daha yalın bir Osmanlıca arayışına sevk etti. Bu anlamda ilk girişim yazı biçiminin, yani kaligrafinin değişmesidir. Siyakat ve divani gibi yazı biçimlerinden matbu yazı biçimine geçilmesinin temel gerekçelerinden biri, devletin artık eskisi kadar nitelikli memur bulamamasıydı. Artan memur ihtiyacı nedeniyle, daha basit bir yazı biçimini anlayabilecek memur ihtiyacı daha da açık hissedildi. Özellikle *Tercüman-ı Ahval*'den itibaren sivil gazetelerde ve Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi yazarlarda bu tavır çok net

olarak görülür. “Bu dil artık saray dili olmaktan çıkarılmalı ve halkın konuştuğu dile yakın bir dil, yazı dili haline getirilmelidir” deniyordu; biz bunu “sadeleşme” diye adlandırıyoruz.

Teknik olarak sadeleşme, günlük konuşma dilinin yazı dilinde esas alınmasıdır; özleştirme ya da tasfiye ise başka bir dil hareketi ya da dil tavrı olarak belirlenmelidir. Cumhuriyet’in 1930’lu yıllarda dil planlamasında uyguladığı politika, sadeleşme değil, özleştirme ya da tasfiyecilik olarak adlandırılmalıdır; çünkü sadeleştirmede amaç, halkın konuştuğu dil ile yazı dili arasındaki ayrımı bütünüyle ortadan kaldırmaktan ibarettir. Oysa tasfiyecilik ya da özleştirme daha çok siyasal birtakım gerekçelerden temel alır; en temel gerekçesi de ulusçuluktur. Yani tasfiyecilik ya da özleştirme, bir dilin o dil üzerinde nüfuz kuran diğer dillerin gerek sözcük üzerindeki, gerek gramer bağlamındaki etkilerinden tamamen sıyrılması anlamına gelmektedir.

Tanzimat dönemi dilde sadeleştirmeci akımın ya da tavırların öne çıktığı bir dönem olarak algılanabilir. Henüz ulusçuluk ya da Türk milliyetçiliği bağlamında ulusçuluk yoktur ortada; hatta resmi ideoloji Osmanlılık olarak belirlenmiştir. Fakat statü planlaması konusunda, yani bir dilin diğer dil gruplarıyla ilişkisi bağlamında Osmanlılık ideolojisi mevcut olsa da, devlet açıkça Osmanlı unsurları arasında sağlam bir birliktelik duygusu yaratabilmek açısından Türkçe’nin gücünden, birleştirici işlevinden yararlanmak istemektedir. 1876’da çıkan Kanun-ı Esasi’de açıkça ifade edildiği gibi, devletin resmi dili Türkçe’dir ve devlet memuru olabilmek için bu dili bilmek şarttır.

Enteresandır, bu dönemde parlamentoda cereyan eden ilginç bir dil tartışması vardır. (Geçenlerde Dünya Diller Günü dolayısıyla Ahmet Türk’ün parlamentoda yapmak istediği bir konuşma vardı; hiç kimse “Bunun daha öncesi var mıdır?” diye sordu mu, bilmiyorum. 9 Nisan 1877’de Meşrutiyet’in kabulünün ardından, Osmanlı parlamentosunun açılmasından kısa bir süre sonra Ahmet Vefik Paşa başkanlığında toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi sultanın parlamentoda yaptığı konuşmaya bir teşekkür metni hazırlamak için mebusların görüşünü alır.) İstanbul mebusu Vasilaki Efendi “Bizim varlığımızı, kültürümüzü ve değerlerimizi muhafaza eden Osmanlı sultanı ibaresi var, bir sıfat olarak aynı zamanda ‘dillerimizi muhafaza eden’ de densin” diye bir öneride bulunur; fakat meclis başkanı, kültürel Türkçülüğün önemli isimlerinden biri olan Ahmet Vefik Paşa böyle bir teklife sıcak bakamayacağını, zaten fiili durumda bu dillerin tedavülde olduğunu, böyle bir kaydın bu metne düşülmesinin ileride yanlış anlaşılmalara neden olacağını söyleyerek söz konusu teklifi

biraz kaba bir şekilde de olsa reddeder. Bu durum diğer Rum ve Ermeni kökenli milletvekilleri tarafından şiddetle eleştirilir, tartışma büyür. O kadar ki, *The Times* gazetesi 11 Nisan tarihli nüshası bu olaya geniş bir yer ayırır. Haberi Pera'dan geçen muhabir şöyle demektedir: “Şimdilik Osmanlı devleti bu tartışmayı paşanın sus baskısıyla geçiştirdi, ama devlet er ya da geç bu etnik ya da yerel diller sorunuyla yüzleşmek zorunda kalacaktır.”

I. Meşrutiyet'in ilanından sonra bütün bunlar yaşanırken, Jön Türk kuşağı, yani Yeni Osmanlıların düşünceleriyle beslenen kuşak içerisinde “kültürel Türkçülük” denebilecek bir akım gittikçe güç kazanır. Kültürel Türkçülük ile siyasal Türkçülük arasında çok detaylı olmayan bir ayırım yapmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Kültürel Türkçülüğten daha çok tarih, edebiyat ve filoloji gibi alanlarda yapılan araştırmalardan beslenen ve siyasal bir hedefi olmayan, gerek devletin resmi ideolojisi bağlamında, gerek ayrılıkçı ulusçuluk bağlamında siyasal bir amaç gütmeyen bir aydın hareketini anlıyoruz. Siyasal Türkçülük ise açıkça siyasal hedeflere yönelen, farklı etnik unsurlardan oluşan bir devlette farklılıkları tek bir potada kaynaştırmayı amaçlayan veya çok uluslu imparatorluklarda olduğu gibi imparatorluktan koparak nihai olarak bağımsız bir siyasal birim haline gelmeyi arzu eden hareketleri ifade eder. Kültürel Türkçülük, Osmanlıcılığın resmi ideoloji olarak belirlendiği Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde devletin resmi ideolojisiyle bir çelişki de teşkil etmez; çünkü siyasal bir uzantısı yoktur. Kaldı ki Osmanlıcılık ideolojisi de unsurlar arasında birleştirici bir bağ olarak Türkçe'nin gücünden yararlanmak istemektedir. Bu bakımdan Türkçe'nin gelişmesinden Osmanlıcılar da rahatsız değildir.

Birçok araştırmada Arapça'nın resmî dil olarak yaygınlaştırılması, Osmanlıcılığın bir gereği olarak sunulmuştur, ama bunun kesinlikle tarihsel bir temeli yoktur. Başta Namık Kemal olmak üzere hemen hemen bütün Osmanlıcılar, İslamcı-Osmanlıcı bütünleşmeyi savunanlar ve daha sonraki Jön Türk kuşağı, Türkçe'den Osmanlıcı bütünleşmeyi gerçekleştirme yolunda önemli bir araç olarak yararlanmak istemiştir. Osmanlıcılık da bir ulus projesidir, ama etnik vurgusu, etnik yönelimi olmayıp, tamamıyla vatandaşlık üzerine kurulu bir siyasal ulus modeline vurgu yapar. “Bilatefrik-i cins ü mezhep”, yani etnisite ve din ayrımı gözetilmeksizin bütün unsurları Osmanlıcılık politikasında eritmeyi ve bir araya getirmeyi hedefleyen bu bütünleşme stratejisi 1916 yılına kadar terk edilmez; söz konusu fikirler İttihat ve Terakki tarafından bile uzun süre devam ettirilir. Fakat bu sırada İslamcılık ve Osmanlıcılık dışında ikinci bir çözüm, yeni bir bütünleşme stratejisi olarak romantik

Türklüğün ya da siyasal Türkçülüğün bir çerçeve, bir temel olup olamayacağı Jön Türk kuşağı tarafından gündeme getirilir.

Osmanlıcılığın Balkanlar'da iflas ettiği söylenir. Balkan Harbi bu açıdan hakikaten önemli bir tarih olarak belirlenebilir. Arnavut isyanından sonra Köprülüzade Fuat başta olmak üzere Osmanlıcılığın artık sadece Osmanlı içerisinde bulunan gayrimüslimlerin değil, gayri Türk müslüman unsurların bile ana kütleye mecz edilemeyeceği, o kütleye bütünleşemeyeceği dile getirilir. Türklük üzerine yeni bir ulusal bütünleşme stratejisi inşa edilmeye çalışılır, ama bugün anlaşıldığı şekliyle “Türk kimdir?” sorusuna o dönem için cevap vermek çok da mümkün değildir. Yaygın olarak benimsenen tanım şudur: Müslüman olan ve Türkçe konuşanlar Türktür.

Namık Kemal'den itibaren İslam milleti-Türk milleti tabirlerinin birbiriyle aynı anlamda kullanıldığını görmüştük. Jön Türk kuşağında, örneğin Ömer Seyfettin'de, ilk romantik Türkçülerden Ziya Gökalp'te, Hamdullah Suphi Tanrıöver'de, *Türk Yurdu* çevresinde ve dönemin diğer yayın organlarında çok açık bir şekilde Türklükten şu anlaşılmaktadır: Müslüman olan ve Türkçe konuşanlar, bir bakıma Türkçe konuşan Müslümanlar Türktür. Ziya Gökalp'te bu çok daha derin, çok daha ayrıntılı bir şekilde işlenir. Tabii sadece Türkçe konuşmayla yetinilmez, Türk âdet ve geleneklerini benimsemiş olmak da Türklük kavramının sınırları içerisine alınır.

Dil, Türklüğün Türkçe konuşan insanlar topluluğu olarak hayal edilebilirliğini kolaylaştırır. Anderson ulus tahayyülünden söz ederken “hayali bir dil cemaati” der. Aksi takdirde kimsenin elinde Türklüğünü kanıtlayacak bir belge, bir kanıt yoktur; Leibniz'in işaret ettiği gibi, etnik kimliklerin canlı tanığı dildir. Bu bakımdan Meşrutiyet dönemi Türkçülerinin Alman ulus modeline ya da romantik Türkçülüğe daha yakın olduğu söylenebilir.

Türk ulusu inşa edilirken, ulus büyük ölçüde Türkçe konuşan Müslümanlar üzerinden tanımlanmaya çalışılır, tıpkı Herder ve Schelling'de olduğu gibi. Alman ulusçularında çok zengin bir literatür vardır, fakat çok özet olarak şu söylenir: Alman olmanın en başat kanıtı dildir. Hatta Almanca, Almanya'nın kalbidir; Almanca giderse Almanlık da gider. Bir bakıma Alman romantikleri açısından dil hem ulusun var olmasının nedenidir (Ulus zaten o dil var olduğu için vardır), hem de o ulusal birliğin varlığını sürdürebilmesinin temel koşuludur. Bu anlayış büyük ölçüde Meşrutiyet dönemi kültürel Türkçüleri tarafından da benimsenmiştir. Bu

anlayış netice itibariyle Türkçe'nin mevcut haliyle bir ulus dili olarak tanımlanıp tanımlamayacağı sorusunu gündeme getirir: Bu, bize ait bir dil midir, yoksa tıpkı Osmanlılık gibi çeşitli unsurlardan mürekkep karma bir dil mi? Doğal olarak, dilden yabancı birtakım unsurları temizlemenin de zorunlu olduğu ulusçu, milliyetçi bir tavır halinde, sadeleştirmeden öte böyle bir tasfiye hareketi gündeme taşınır.

Fuat Köseraif ilk defa tasfiyecilik, yani Arapça, Farsça ve hatta Batı dillerinden gelen sözcüklerin dilden bütünüyle temizlenmesinin gerekliliği üzerinde durur. Bununla birlikte, gerek Meşrutiyet dönemi kültürel Türkçüleri, gerek Cumhuriyet döneminin “muhafazakâr Türkçüler” diye tanımlayabileceğimiz kesimleri Arapça-Farsça kökenli sözcüklere diğer yabancı sözcüklere oranla daha toleranslı davranılması gerektiği konusunda üç aşağı beş yukarı hemfikirdir. Neden böyle olduğu sorusuna hiç kuşkusuz tek bir cümleyle cevap verilemez. Fakat romantik Türkçülük bağlamı içerisinde dinin işlevinden söz edilebilir. “Türkçe konuşan Müslümanlar” şeklindeki bir kimlik tanımı, bir bakıma İslam'ın temel dili olan Arapça'nın yazı ve konuşma dilinin dışına itilmesi suretiyle ötekileştirilmesine çok da sıcak bakmayacaktır.

Zafer Toprak

Peki, siyasal Türkçülük nereye oturuyor? Kim bunlar? Kültürel Türkçülerden söz ederken tarih, edebiyat, filoloji türü faktörlerin ağırlıkta olduğu gündeme geldi. Bunlar bir şekilde Yeni Lisan Hareketi'nde ortaya çıktı. “Siyasal Türkçülük”ün temsilcileri kimlerdi bütün bu gelişim süreci içerisinde?

Hüseyin Sadoğlu

Siyasal Türkçülük ilk olarak Yusuf Akçura ile gündeme gelir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü tartıştığı *Üç Tarz-ı Siyaset*'ten önce *Türk Derneği* diye bir dergi çıkarır Akçura 1908'de. Orada ilk defa Osmanlı yönetiminin mevcut üç alternatiften hangisini tercih etmesinin uzun vadede işlevsel ve anlamlı olduğunu tartışır ve sonuçta şu kanaate varır: Yaşadığımız çağ bir milliyetler çağıdır. Plebisiter ulusçuluğun (yani Fransız modeli ulusçuluk, ki Osmanlıcılık da bu temel üzerine yükselir) varlığını idame ettirebilmesi neredeyse imkânsızdır. Akçura bu politikanın, yani “Hepimiz Osmanlıyız. Aynı hanedana bağlıyız. O vatan üzerinde bir arada yaşama azmiyle varlığımızı muhafaza edebiliriz” düşüncesine dayalı bir söylemin sağlıklı olmadığı kanaatindedir. Alman romantik ulusçuluğu

eksenine açıktır. Irk temelli, dil temelli bir ulus anlayışının kaçınılmaz olarak bütün dünya halkları tarafından paylaşılacağını savunur.

Zafer Toprak

Kültürel Türkçülükte bu böyle değil mi?

Hüseyin Sadoğlu

Kültürel Türkçülüğün hedefi siyasal değildir; yani başta dil olmak üzere kültürel unsurlardan hareketle bir devlet kurmak amaçlanmaz. Nitekim Osmanlıcılık, unsurların kültürel ulusçuluklarına herhangi bir itirazı ifade etmez; yani bir Arnavut, kendi dilinin yayılmasını, tarihinin işlenmesini, gelenek ve göreneklerinin yaşatılmasını kuşkuyla karşılamaz; buna herhangi bir itirazı yoktur. Yeter ki bir tür *lingua franca* olarak, Türkçe'yi konuşsun ve Osmanlı devletine sadık bir vatandaş olarak bağlansın. Bunun dışında kültürel alandaki farklılıkların sürmesinde bir sakınca yoktur.

Zafer Toprak

Ben birkaç hususu hatırlatmak istiyorum. 1920'li yıllarda Ali Canip'in çok ilginç bir yazısı vardır. Bu yazıda Cumhuriyet Türkiye'sinin ulus kimliğini bir ölçüde irdeler, yazar ve çok ilginç bir gözlemlerde bulunur: Ali Canip'e göre 1908 sonrası Türkiye'de iki tür milliyetçilik ya da ulusçuluk gündeme geliyor. Bunlardan biri Selanik, diğeri de İstanbul kökenli olanı. İstanbul kökenli olan Türkçülük veya milliyetçilik hareketinin taşıyıcısı önemli ölçüde, Hüseyinzade Ali Turan, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi göçmen Türkler. Bu isimler Rusya'daki Panislavizmi, Narodnik hareketini bir ölçüde kendi *gymnasium*'larında okurken bilfiil yaşamıştır.

Selanik kaynaklı gelişme ise 1912'ye, Osmanlıların şehri terk edişine kadarki döneme ilişkin. Ali Canip, bu gelişmede özellikle yayın organı olarak *Yeni Lisan*'ı, *Yeni Felsefe* mecmuasını göstererek, kendisinden ve bu dergilerin çıkışında önemli rol oynayan Zekeriya Sertel'den, bir ölçüde de Ömer Seyfettin'den söz ediyor. O tarihte, 1909'da, Ziya Gökalp de Selanik'e gelmiştir. Ali Canip, buradaki ulusçuluğun Fransız modeline çok daha yakın, büyük ölçüde Fransız III. Cumhuriyeti'nden esinlenen bir ulusçuluk olduğunu söyler.

Buradaki Türkçeciliğin geri planına baktığımız vakit, büyük ölçüde Fransız düşünürlerini görmekteyiz. Ziya Gökalp'in Durkheim bilgisi Selanik'te bulunduğu sırada oluşmuş bir

birikime dayalıdır. Ali Canip, Selanik’le İstanbul odaklarının zaman içerisinde değişime uğradığını söyler. Başlangıçta daha çok Fransız modeli ulusçuluk gündemdeyken, Selanik’in yitirilişi ve özellikle İttihat ve Terakki’nin taşı tarağı toplayıp İstanbul’a gelmesi İstanbul’un, Merkez-i Umumiyenin, etkisinin daha fazla vurgulanmasına neden olmuştu. Zaten Türk Derneği, daha sonra Türk Yurdu, Türk Ocakları vardı.

Aslında İstanbul’daki eksen, Türk milliyetçiliği için taa Orta Asya’ya giden birtakım gerekçeler ortaya koyuyordu. Selanik’teki Türkçülükte ise bir ölçüde kendini Türk addeden insanların aynı potada eriyebileceği düşüncesini gündeme getirdi. Ali Canip ilginç bir şekilde şunu söylüyordu: Her ne kadar bu zikzak oluşmuşsa da, Balkan Harbi’nden sonra ulusçuluğun köklü dönüşümler geçirmiş olmasına rağmen Cumhuriyet Türkiye’sinin Türkçülüğü Selanik kökenli Türkçülüğe çok daha yakındı; yani vatandaş kimliği üzerine kurulu bir Türkçülüktü. Alman ve Fransız milliyetçilik modellerini irdelemek genel olarak baktığımızda Türkiye’yi çözümlenmek açısından da son derece yararlı. Ama son kertede Selanik’te Genç Kalemler çevresinin ne ölçüde kültür eksenli bir Türkçülüğü pekiştirdiği konusunda benim kafamda birtakım soru işaretleri oluşmakta; her ne kadar dil sadeleştirme orada başladı ise de... Sadeleştirmenin mutlaka bir kültür ögesini ön plana çıkartıyor olması gerekmeyebilir. Selanik’te Genç Kalemler’in yazdıklarına, *Yeni Felsefe*’de yazanlara baktığımda aslında bana, kültürden daha çok ortak bir mirası bir araya getirebilecek insanların birlikte yaşamasına vurgu yapılmış gibi geliyor. Zaten Selanik’teki kadrolar epey heterojendi, ki onların arasından daha sonra İstanbul’da çok aktif olacak insanlar çıktı.

Şunu belirtmekte de yarar var: O dönemde gerçekten Türkçe’ye önemli ölçüde hizmet vermiş olan, Arnavut kimliğiyle Şemsettin Sami’den bir Ermeni aydını olan Diran Kelekyan’a kadar bir çokdillilik söz konusu ve bunlar Türkçe’ye son derece hâkim insanlar. Aslında orada ayırım daha çok, büyük kent kültürünün oluşturduğu bir dille Anadolu’nun dili şeklinde ortaya çıkıyor; yani İstanbul’un kendine özgü bir dili var; ağdalı bir Osmanlıca, ama çok zengin bir dil; içinde Farsî ve Arapça var, yani çok daha farklı unsurlar içeriyor.

Meşrutiyet yıllarında giderek daralan bir ulusçuluk anlayışı ortaya çıktı: evet, ama bu çoğu kez Balkan Harbi’nin ardından gelen Cihan Harbi’nin zorunlulukları sonucunda kapanan bir olaydı. Ama bana sorarsanız Osmanlı Devleti sonuna kadar, yani 1922’ye kadar Osmanlıdır. Bu nedenle de herhangi bir Osmanlı resmi belgesinde “Türk” sözcüğüne rastlayamazsınız. Türk sözcüğünün resmi kayıtlara ilk girişi Sevr Antlaşması ile birlikte. Daha önce yazarlar

kullanır Türk sözcüğünü, ama bunlar resmi bir kisve taşımaz. Örneğin nüfus sayımlarında istatistiksel veriler “Müslümanlar ve gayrimüslimler” şeklinde ikiye ayrılmıştır.

Gayrimüslimler kendi altlarında Rum, Ermeni ve Yahudi şeklinde ayrılır, ama Müslümanlar için hiçbir şekilde Türk, Arap, Kürt gibi bir ayırım yapılmamıştır.

Türkiye’de aslında dilde çatışma zihniyeti, demokratikleşme sürecinde de bir ölçüde ağırlığını korumuş durumdadır. Demokrasiler uzlaşma politikalarıdır, uzlaşırlar; ama Türkiye’nin art arda bir dizi askeri müdahale yaşamasının geri planında demokratikleşme sürecindeki bu çatışma anlayışı önemli bir rol oynadı. 1950’li yıllarda Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi’yle bir araya gelemedi; keza 60’lı ve 70’li yıllarda da öyle. Siyaset merkez çevresinde değil, daha çok uçlarda oluştu ve daha çatışmacı bir söylem hâkim oldu. 70’lerin ikinci yarısında Demirel’in veya Ecevit’in söylemlerinde bu çatışma zihniyetini bariz bir şekilde görebilmekteyiz. Toplumun diğer katmanlarında, öğrenci hareketinde de benzer bir çatışma anlayışı hüküm sürüyordu, keza sendikal alanda bile...

Dil konusunda Türkiye’de çatışmacı bir gelişim yaşandı baştan beri; yani bu, Tanzimat’tan beri gündemde olan bir süreçti. 1930’lardan itibaren Türk Dil Kurumu’nun aşırı özdeşleştirme girişimiyle de aslında bir süre sonra yollar ayrıldı. Bir tarafta Türk Dil Kurumu’nun kongreleri, kurultayları vardı, öbür tarafta başka birtakım kurultaylar oluştu, özellikle 1940’lardan sonra, 50’li yıllarda. Bunların her birinin de kendine özgü terminolojisi vardı; mesela Türk Dil Kurumu “tasfiye” sözcüğünü kullanmadı, bu sözcük daha çok Türk Dil Kurumu’na eleştiri olarak yönlendirildi.

Vurgulamak istediğim şu: Türkiye’de 1930’larda dil konusundaki gelişmelerin geri planında aslında çok daha güçlü bir siyasi misyon vardı. Hemen hemen tüm devrimlerimiz ya da inkılaplarımızın böyle bir yönü vardır; bunları bir biçimde geçmişle bağı koparmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirebiliriz. Her devrimin kendine göre bir meşruiyet sorunu oldu ve bu meşruiyeti geçmişi, tabuları silerek ya da gündem dışına iterek gerçekleştirme çabasına girildi.

Bunun en tipik örneklerinden Nutuk’tur. Nutuk’un ilk cümlesinde “19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıktım” der Atatürk; yani tarih oradan başlar. Bizim inkılap tarihi ve benzeri derslerimizde de 1919’dan başlar konular; daha önceki gelişmeler, milli mücadele, Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, daha gerilere giden Müdafaa-i Milliye vesaire ile olan bağları bir ölçüde

görmezlikten gelmeye yönelik bir yaklaşımın ürünüdür bu. Cumhuriyet'in ana felsefelerinden biri, unutmaya ve telkin etmeye yöneliktir. Almanya'da Hitler'in iktidara gelişi geçmişi ve Versailles'ı unutmayan, hatırlayan, onun hesabını sormaya yönelik bir politikadır. Oysa Atatürk bildiğiniz gibi “Yurtta sulh cihanda sulh” diyerek, bu espriyle son derece barışçıl bir politikaya doğru yönelmiş ve geçmişin defterlerini dürmüş, hiçbir şekilde sorgulamamıştır. Bunu yaparken de, aynı zamanda geçmişle olan bağları çok köklü bir şekilde koparacak girişimlerde bulunmuştur.

Hemen hemen kültür devrimi diyebileceğimiz bu süreçte alfabeden tutun okullarda Arapça, Farsça dersleri kaldırılıp yerine Fransızca, İngilizce, Almanca dersleri konur. 1920'li yılların tarih kitaplarıyla 1930'lu yılların tarih kitapları içerik ve anlayış bakımından farklıdır; çünkü 1930'larda Türkiye daha defansif, kendini dış tehditlere karşı korumaya yönelik bir tavır içerisinde olma gereği duyar. II. Dünya Savaşı'nın bulutları artık ufukta gözükmüş durumdadır ve benlik sorununu, ulusal kimliği daha ön plana çıkartma çabası içine girilir. Bu nedenle de her türlü tasfiyeye açık bir hal vardır. O dönemlerde vurguladığımız, “Biz bize benzeriz” yaklaşımı aslında tamamen bu defansif bir stratejinin ürünü olarak görülebilir. Gerek Türk Dil Kurumu, gerek Türk Tarih Kurumu, ardından Ankara'da kurulan Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi yeni bir toplum anlayışının inşa sürecini gündeme getirmiş ve ilginç bir şekilde de Türk dili yeniden bir inşa girişimi yaşamıştır.

O dönemde yapılan çalışmalar aslında önemli bir laboratuvar ortamı sunar. Bir lugat çalışması en az on yıl sürmüştür. 1935'te birtakım dönüşümler olur, ama lugat yoktur, ufak el kitapçıkları vardır; doğru düzgün bir lugat ancak 1945'te çıkar. Arayışların bir kısmı tutmuş, bir kısmı tutmamıştır. Danıştay, yargıtay kelimeleri tutar, ama kamutay benimsenmez. Bunun ölçüsü nedir? Yerine koyduğunuz sözcüğün ne ölçüde oturmuş olduğuna bakılır. Meclis o denli güçlü bir sözcüktür ki, Cumhuriyet Türkiye'sinde onu tasfiye etmek hemen hemen olanaksızdır; “millet” sözcüğünün yerine “ulus” sözcüğü ihdas edilir, ama o da her zaman tutmaz. Ayrıca millet sözcüğünün kendi içinde bir evrimi vardır; Meşrutiyet yıllarında “Türk millet” sözcüğünü hiçbir şekilde kullanmamaya özen gösterilmiştir. Millet sözcüğü gayrimüslimlere özgü, “millet-i gayrimüslime” olarak kullanılmıştır.

Türkiye bana sorarsanız dil açısından en köklü sadeleştirmeyi Tanzimat sonrası yapmıştı. Tabii ki kamuoyunun olduğu bir evreydi, yayın organları vardı; tabii ki bunlar dilde anlaşılabilirlik sorununu gündeme getirdi; ama ben şunu da itiraf etmek durumundayım:

Öğrencilere tez yazdırırken özellikle 1910-1912'den öncesine dair cesaretle ödev veremiyorum; Osmanlıca okumuş olmalarına rağmen önemli ölçüde zorluk çekiyorlar. Ancak 1910'ların sadeleştirme süreciyle birlikte daha rahat okumaya başlayabiliyorlar.

Türkiye'de ulus kimliğinin oluşmasında edebiyat ve dil alanında her ne kadar gerilere gidebilirsek de, olaya kitlelerin mobilizasyonu açısından baktığımızda aslında o mobilizasyonu Balkan Harbi sağladı. Daha önce kitlelerin ne ölçüde mobilize olduğu konusunda benim kafamda birtakım soru işaretleri oluşmakta.

Ufak bir anekdotla sözüme devam etmek istiyorum: Evimde Osmanlı ile ilgili çok ilginç gravürler var. Mesela 1863'te İstanbul'da, Londra Crystal Palace'taki 1851 tarihli sergiye özenilerek 1863'te Sergi-i Umumi-i Osmani açıldı. Bu gravürün tam ortasında öyle bir sergi binası var ki, yanında Sultanahmet Camii ve Ayasofya güdük kalıyor! Bu sergi binası hiçbir zaman olmadı, ama o gravürü çizenin tahayyülünde öyle bir sergi binası oluşabilmiş. Keza Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla ilgili bir başka gravürde bakıyorsunuz on binlerce kişi toplanmış, anayasanın ilanını dinliyor. Türkiye'de insanlar o evrede anayasanın ne kadar bilinceydi ki gidip anayasanın ilanını bu şekilde kutlasınlar ! Her ne kadar Tanzimat'tan sonra bir kamu oyu, o günkü terimle bir "efkâr-ı umumiye" başlamışsa da, aslında insanları bugünün moda sözcüğüyle daha "provokatif" kılan şeyin büyük ölçüde Balkan Harbi olduğunu düşünüyorum. Eğer bir Türk milliyetçiliğinden söz edeceksek, aslında onun filoloji ya da dil ve edebiyat bağlamında temelleri tabii daha gerilere, 19. yüzyıla gider; ama Balkan Harbi hakikaten bence çok önemli bir kırılma noktasıdır. Ben şahsen milli mücadeleyi de Balkan Harbi ile başlatıyorum; yani bizim milli mücadelemiz 1912'de başlayıp 1922'de biten on yıllık bir savaştır. Balkan Harbi, Cihan Harbi ve Milli Mücadele bir kimliğin oluşmasında bir bütündür. Zaten kadrolar üç aşağı beş yukarı aynı kadrolardır bu savaşta; ama o dönemdeki yeni bir ulus kimliği arayışının bu kadar önemli bir süreç olarak gündeme geldiğini söyleyebiliriz. Bu noktada bir de Cumhuriyet'e değinmek gerekir...

Hüseyin Sadoğlu

Aslında siz önemli ölçüde değindiniz; bana belki biraz detaylandırmak kaldı, ama Cumhuriyet dönemini kısaca özetlemek gerekebilir. Bir dilin ulus haline gelmesinin tek ve belki de en önemli şartı, özellikle komşu ulusların dillerinden mümkün olduğu ölçüde farklılıklar taşımasıdır. Eğer dil ulusal kültürün önemli bir bileşeni olarak komşu ulusların dillerinden önemli bir farklılık arz etmiyor, onlara çok benziyorsa, bu ulusal kültürün

farklılığını, özgünlüğünü iddia etmek o ölçüde güçleşir. Böyle bir durumda komşu ülkenin diliyle benzer bir dili konuşan topluluğun, komşu devletin ulusal bütünlüğü içerisine alınması diplomatik bir işlemde başka bir şey değildir, çünkü bu noktada kültürel bir direnişin gerçekleşme ihtimali çok zayıftır.

Gerek Meşrutiyet döneminin, gerek Cumhuriyet döneminin romantik Türkçüleri açısından, Türkçe'nin bir ulus dili olarak komşu ulusların dillerinden farklı olması yeterlidir; fakat Kemalist ulusçuluk ya da Atatürk milliyetçiliği açısından durum böyle değildir; çünkü Atatürk milliyetçiliği ya da Kemalist devrimin amacı sadece uluslaşma değil, aynı zamanda çağdaşlaşmadır. Bu bakımdan Kemalist ulusçuluk bir kültürel devrim olarak da nitelendirilebilir. Dil devrimi bunların belki de en önemlisidir. Alfabe devrimiyle başlayan bu süreç büyük ölçüde bu dilin çevre ulusların dillerinden farklılaştırılmasını amaçlamıştır; ama Batı uygarlığına dahil olmayı içeren, kültürünü de büyük ölçüde Batı'ya açmayı asıl hedef olarak belirleyen, Batı uygarlığı içerisinde bir Türk ulusundan bahsetmekteyiz. Bana göre Kemalist ulusçuluğun Meşrutiyet'in romantik Türkçülüğünden en önemli farkı da budur. Nitekim o konuda Cumhuriyet yıllarında kültürel romantik Türkçülerin muhalefeti I. Dil Kurultayı'ndan itibaren başlar.

Kemalist devrimin önderleri şöyle düşünmekteydi: Biz herşeyden önce yeni bir ulus dili yaratmalıyız. Bu itibarla Türk dili ve Türk kültürü üzerinde öteden beri baskın rol oynayan Arapça, Farsça unsurların ayıklanıp, dilin arındırılması kaçınılmaz görünmektedir. Bu, devrimin temel amaçlarından biridir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1930'lu yıllarda "Türk kültürü dünyanın en önemli en ileri kültürlerinden biridir" denirken Osmanlı'dan devreden değerler sisteminden bahsedilmemektedir kuşkusuz. İnşa edilecek, işlenecek, detaylandırılacak ve yapılacak bir Türk kültürüdür sözü edilen. Oysa romantik Türkçüler açısından kültür, inşa edilmeye elverişli bir alan değildir, organik bir bütündür; onu halk yaratır. Birilerinin –velev ki devlet olsun– inşa etmeye, yaratmaya, geçmişi silmeye çalışması romantiklik bağlamında kabul edilecek şeyler değildir. Bu anlayış Türkiye'de sağ ulusçuluk ile sol ulusçuluk arasındaki ayrımın da temeli gibi görünmektedir.

1940'lı yılların sonunda örgütlü muhalefet başlar; İstanbul Muallimler Birliği ve Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti kongrelerinde özellikle dil devrimine yönelik eleştiriler gündeme gelir. Vurgulanan en önemli şey, kültürün bir devlet politikası olarak desteklenmesinin, hatta kısmen yönlendirilmesinin anlaşılabilceği, ama geçmişin tamamen tasfiyesi üzerine kurulan

yeni bir kültürün halktan bağımsız şekilde inşa edilmesinin kesinlikle onaylanamayacağıdır. Sağ muhafazakâr ya da sağ milliyetçi muhafazakâr muhalefet bu varsayım, bu argüman üzerinden hareketle sözcük üretimini ve özleştirmeyi açık hedef tahtası haline getirir.

Bir dil planlamasının iki ayağı vardır: Bunlardan biri maddi planlamadır ve bir dilin fonetiğinin, gramerinin, imlasının, söz diziminin sabitlenmesi veya değiştirilmesini ifade eder. Diğer ise statü planlamasıdır; yani mevcut bir dil normunun o dili az veya hiç bilmeyen kesimler üzerinde yaygınlaştırılmasını anlatır. Maddi dil planlaması konusunda Kemalist devrimin temel çıkış noktası, Türk milliyetçiliği ile Batı uygarlığına dahil olma arasındaki gerilimi kültür devrimi marifetiyle eşitlemektir. Hakikaten Batı'ya karşı verilen bir bağımsızlık mücadelesi vardır; ama bu açık ve çok yaygın bir şekilde romantize edilmemiştir; çünkü Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında Batılı devletlerle yakın ilişkiye geçilir ve devrimin nihai hedefinin Batı uygarlığı içerisinde konumlanacak çağdaş bir ulus inşa etmek olduğu ifade edilir. Bu açıdan Batı'yı ötekileştirmek yeni rejimin çok da işine gelmez. Bugün birilerinin ifade ettiği gibi Batı'ya rağmen Batılı olmak düşüncesi kolaylıkla anlaşılabilir bir düşünce değildir. Oysa Romantik Türkçülüğün böyle bir sorunu yoktur; romantik Türkçülük açısından Batı kesinlikle bu ulusal kimliğin en belirgin “öteki”sidir. Diğer taraftan ümmetçilik ya da İslam kimliği en azından akraba bir kimlik olarak veya Gökalp'te olduğu gibi ulus-üstü bir kozmopolitancılık şeklinde varlığını muhafaza etmelidir. Gökalp'in dil planlaması konusunda çok temel bir formülü vardır ve büyük ölçüde Türkleşmek, İslamlaşmak ve muasırlaşmak ülküsüyle de uyumludur. Buna göre dil planlamasında İslamlaşmak, terimlerde kendini göstermeli ve terimler ortak İslam uygarlığının dağarcığından, diğer İslam uluslarıyla da işbirliği yaparak üretilmelidir. Öte yandan Batı medeniyetine ait kavramlar, mefhumlar Türkçe'ye geçirilmeli, ama sözcükler öz Türkçe dağarcığından; yani Türk toplumun milli kültüründen türetilmelidir.

Her ne kadar Cumhuriyet'in temel referansının büyük bir ölçüde Gökalp olduğu söyleniyorsa da, onun uluslaşma paradigması Kemalist devrim için büyük ölçüde anlamını yitirmiştir; çünkü bugün çokça eleştirilen kültür-medeniyet ayrımında, medeniyeti sadece teknik ve sınai bilimdeki ilerleme, kültürü ise bir toplumun maddi medeniyet dışında kalan bütün yaratımları olarak algılamaktadır. Oysa Kemalist devrimin böyle bir rezervi yoktur. Kemalist devrim ödünsüz bir Batılılaşma programına sahiptir ve hepsinden önemlisi köklü bir zihniyet değişimini öngörür. Dil konusunda bunun çok fazla örneğine rastladım. Gerek Atatürk'ün, gerek yönetici elitin dil ile zihniyet arasında çok yakın bir bağlantı kurması ve sadece

sözcükleri değil kavramları da çağdaş, Batılı, seküler bir dünya görüşüne uydurma çabası bugün bir çoğumuzun farkında olmadığı bir tutumdur. Mesela Atatürk “kaza” ve “kader” kelimeleri yerine “talih” ve “şans” kelimelerinin kullanılması gerektiğini söyler, çünkü dahil olmak istenen yeni dünyaya, yeni anlayışa göre insanların ya da toplumun önceden belirlenmiş, yazılıp çizilmiş bir kaderi yoktur; birtakım fırsatlar çıkar, kişiler onları değerlendirir veya değerlendiremez. Yine Atatürk’e yakın isimlerden Halil Nimetullah Öztürk, bu kavramlardan kurtulmadığımız sürece Osmanlı zihniyet ve dünya görüşünün bu toplumun kültürünün içine sinmiş olarak geleceğimizi belirlemeye devam edeceğinden hareketle, bu kavramları toplumdaki tümüyle temizlemenin zorunluluğu üzerinde durur; yani sadece sözcükler değil, mefhumlar veya kavramlar da sekülerleştirilmelidir bu anlayışa göre.

Zafer Toprak

Bir turnesol kâğıdı olarak düşündüğüm bir konuda bir soru yöneltmek istiyorum. Bu soruyu Enver Ziya Karal dahil birçok fikir insanımıza sormuş ve çok farklı yanıtlar almışımıdır. Türk Ocakları neden kapatıldı? Bu hakikaten çok önemli ve o dönem için bir turnesol kâğıdı; yani bize birçok şey açıklayabilecektir.

Hüseyin Sadoğlu

Hocam Fusun Üstel’e göre, Türk ocaklarının kapatılmasının en temel gerekçesi, rejimin özellikle devletle organik bağı olmayan birtakım örgütlü yapılardan endişe duyuyor olmasıydı. Türk ocakları dışında daha birçok derneğin kapatıldığını, daha doğrusu Halkevlerine dönüştürüldüğünü biliyoruz. Benim kanaatim, aynı zamanda Türk ocaklarına hâkim olan sağ ulusçuluktan (romantik ulusçuluk) duyulan ideolojik bir kaygının da söz konusu olduğu yönünde. Falih Rıfkı’nın *Çankaya*’sında Cumhuriyet’in ilk yıllarında beliren milliyetçilikler konusunda net bir ayrımı vardır: İleri Türkçülük ve Geri Türkçülük. Bu, büyük ölçüde sağ milliyetçilik ile sol milliyetçilik arasındaki ayrımla örtüşür.

Falih Rıfkı şöyle der: “Milliyetçilerin bir kısmı, ben ve birkaç kişi [Vasıf Çınar’dan bahsediyor] Meclis’te Türkçülüğün Batılı kolunu temsil ediyorduk ve modern, çağdaş bir ulus olma yolunda geçmişin bütün izlerini silmenin gerekli olduğunu, yıkmadan yapmanın mümkün olamayacağını düşünüyorduk. Oysa Türkçülüğün bir de sağ kanadı ya da geri kanadı diye tanımlanan [muhtemelen Hamdullah Suphi’nin önderliğinde temsil edilen] bir kanat daha var. Bunlar Osmanlı mazisinin silinmesi konusunda en azından mütereddit davranıyorlardı. Şimdilik bizimle birlikte hareket ediyor görünseler de, mevcut kültürün

Osmanlı-İslam uygarlığından Cumhuriyet'e devreden cari kültürün muhafazası ya da tasfiyesi konusunda belirginleşen çok açık bir ayrım söz konusu.”

İlerleyen dönemlerde, hocamın da bahsettiği gibi 1940'lı yıllarda çokpartili yaşama geçilmesiyle birlikte çok daha yüksek sesle ve örgütlü bir şekilde dile getirildi bu düşünceler. Birinci ve ikinci Mualimler Birliği dil kongrelerinin zabıtları incelenecek olursa, hakikaten bunun önemli bir ayrım olduğu ve meselenin büyük ölçüde bundan kaynaklandığı daha iyi anlaşılacaktır.

Zafer Toprak

Fusun Üstel'in vurguladığı husus, yani oradaki iktidar önemli. Şunu söyleyebilirim: Kapatıldığı tarihlerde, Türk ocakları Halk Fırkası'na oranla daha güçlü bir örgütsel yapıya sahipti. Ankara'daki Türk Ocakları merkezinin son derece organik bir yapısı vardı; Cumhuriyet Halk Fırkası'na o tarihlerde kolaylıkla meydan okuyabilecek güçte bir yapıydı bu. Ama 1927 kongresinden itibaren fay hattı ortaya çıktı. O sıralarda Hamdullah Suphi vardı teşkilatın başında; en sonunda tasfiye edilen aslında Hamdullah Suphi oldu. Şu kadarını vurgulamak isterim: Aslında senin romantik Türkçülük dediğin şey o denli Batı'ya karşı değildir. Romantik Türkçülüğü düşündüğümde, Türk Yurdu dergisinin içeriğine, işlediği konulara baktığımda, hele Cumhuriyet yıllarındaki sayılarında Rönesans kültürünü görüyorum. Tamamen kendi içine kapalı ve İslami Türk kültür ögesinin ötesinde Avrupa'ya açılan bir boyuttur bu. Turk Yurdu'ndaki Türkçülük önemli ölçüde “aydınlanma”cı unsurlar taşır. Daha önce Cihan Harbi yıllarında çıkan, daha sonra 20'lerin ilk yarısında da devam eden, İttihatçıların da desteklemiş olduğu bir yayın organı olan *Yeni Mecmua* Batı'ya açılım sağlayan bir dergidir her yönüyle. Baş düşmanımız Fransa ile savaşırken 1917'de Durkheim öldüğünde onun için özel sayı çıkartılır neredeyse. Batı normları her zaman gündemdedir; yani doğrudan doğruya Cumhuriyet'in inşa ettiği bir olay değildir bu.

Başka bir hususa daha değinmek istiyorum: Senin romantik Türkçülükle daha sonra Kemalist Türkçülük arasında vurguladığın farkın bir nedeni için de aslında döneme bakmak gerektiği kanısındayım. I. Dünya Savaşı sonrası dünya çok köklü değişime uğradı; 19. yüzyılın romantizmi sona ermiş, kapitalizm ve demokrasi, hatta din çökmüş durumdaydı savaş nedeniyle. Tanrı'ya inananlar, Cihan Harbi gibi bir insanlık dramını tahayyül edemiyorlardı. Savaş inançları da büyük ölçüde köreltti. Tanrı sorgulanmaya başlandı. Türkiye'deki laikliğin bir nedeni de o sırada anti-klerikal hareketin bütün dünyada yaygın durumda olmasıydı; yani

Türkiye durup dururken laik olmadı. İktidarı oluşturduğunuz vakit hilafetle saltanatın bütünlüğü hiçbir şekilde göz ardı edilemezdi. Önce saltanat kaldırıldı, ardından hilafet. Bu nedenle de, aslında eğer geçmişe dönüş gündemden tamamen silinecekse din konusunda da köklü bir tavır koymak gerekmekteydi. Bu pratik siyasi gereklerin ortaya çıkışı, yani Milli Mücadele’yi gerçekleştiren kadroların hilafetin kaldırılması sonucu farklı çizgilerde mevzilenmesi bunun sonucudur. Terakkiper Fırka’nın ortaya çıkışı, buna karşı Gazi’nin ona tavır koyuşu ve birbiri ardı sıra seküler birtakım reformların gerçekleşmesi, bütün bunlar aslında siyasi bir kavganın uzantısıdır; ama öbür taraftan şunu da göz ardı etmemek gerekir: 1908’i gerçekleştiren, Milli Mücadeleyi de götüren asker insanların formasyonuna, okudukları kitaplara, düşünce yapılarına baktığımız vakit, birçoğu Avrupa görmüş veya bu vesileyle Avrupa’ya gitmiştir. Asker oldukları için coğrafyaları çok geniştir; Trablusgarp’ta, Galiçya’da, Kafkaslar’da, her tarafta savaşmışlardır. Çok daha geniş bir dünyaya sahip insanlar olarak düşünmek gerekir onları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi o tarihlerde Batı literatüründen son derece ciddi kitapları –Durkheim başta olmak üzere– Türkçe’ye çevirtip yayımlar. Mesela Türkiye’nin pozitivist hukuk anlayışını benimsediği kişinin, Fransız hukukçu Leon Duguit’nın kitabı çevrilmiştir. Bu insanlar Batı’ya sırf pratik nedenle değil, zihniyet olarak da yönelmiştir. Hiçbir şekilde Ziya Gökalp’in yapmış olduğu medeniyet-kültür ayrımını yapmaz, bunların aslında ayırışamayacağını düşünürler; yani daha çok Abdullah Cevdet’e yakın bir çizgide bir kurguyla gündeme gelir bu insanlar.

En sonunda ne ölçüde başarı sağlandığı konusunda çok farklı değerlendirmeler yapabiliriz. Bugünden düne baktığımız, Türk siyasal hayatının son derece karmaşık yapısını da değerlendirdiğimiz takdirde ben o kanıdayım ki, son kertede bu perspektif başarılı bir açılamdır. Tabii ki artıları eksileri vardır. Diğer birtakım İslam ülkeleriyle karşılaştırdığım vakit, Türkiye’nin bir hukuk devleti olarak –tabii son günlerdeki gelişmeleri bir kenara bırakıyorum– çok daha derinliği olan bir yapıyı oluşturabildiğini ve bütün İslam dünyasında seküler diye nitelendirebileceğimiz tek hukuk düzeninin Türkiye’de var olduğunu, bunun da önemli artılar taşıdığını düşünüyorum. Muhafazakâr Türkçülük ya da ileri-geri Türkçülük şeklinde olaya baktığımızda, tabii her ikisinin de aslında o alandan etkilenmesi söz konusudur; ama giderek doruk noktaya tırmanışında Avrupa’daki kimi otoriter-totaliter rejimlerin de etkisi olduğunu unutmamak gerekir. II. Dünya Savaşı’nda sağ Türkçülüğün daha ırkçı çizgilere doğru yönelmiş durumda olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası, Türkiye’de ileri

Türkçülüğün daha ileri dönemlerde, mesela 1950'li yıllarda, ulusçuluk adı altında daha hümanist bir çizgiye oturduğunu görüyoruz.